

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet: pienryhmäisten uskontojen ja elämänkatsomustiedon opetus Suomessa

Helsingin yliopiston kirjaston verkkojulkaisu
2010

Tuula Sakaranaho ja Eero Salmenkivi

Teologinen Aikakauskirja 114(2009): 5
Helsinki: Teologinen julkaisuseura, 2009
s. 450-470

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

<http://www.helsinki.fi/kirjasto/>

kirjasto@helsinki.fi

Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet

Pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetus Suomessa

TUULA SAKARANAHO JA EERO SALMENKIVI

YHTEISKUNNAN KIRJAVOITUMINEN JA KATSOMUSAINEIDEN OPETUS

Suomi monikulttuuristuu nopeasti, ja samalla myös maamme uskonnollinen kenttä kirjavoituu. Samaan aikaan yhteiskuntamme maallistuu, minkä myötä myös uskonnottomien määrä kasvaa. Uskonnollinen kirjavoituminen näkyy koulujen uskonnon opetuksessa. Kouluissa opetetaan useita eri uskontoja sekä ensisijaisesti uskontokuntiin kuulumattomille suunnattua elämäkatsomustietoa. Uskonnollisille vähemmistöille tarjottavan opetuksen jakautumi-

nen opetussuunnitelman perusteiden pohjalta näkyy taulukosta 1.

Yhteiskunnallisten kehityskulkujen aiheuttamat muutokset keskittyvät alueellisesti etupäässä pääkaupunkiseudun kuntiin, mutta vähitellen myös monet muut Suomen kunnat ovat samojen haasteiden edessä. Tilanne ja sen suhteellisen nopea muuttuminen näkyy tilastokeskuksen vuosittain rekisteröimissä oppilaiden katsomusainevalintojen tilastoissa. Perusopetuksen katsomusainevalinnat tilastoidaan 20.9. tilanteen mukaan kunakin vuonna. Lukiokoulutuksessa sen sijaan ei tilastoida

Taulukko 1. Pienryhmäiset uskonnot 2006. Lähde: Opetushallitus 2006a, 2006b

Muiden uskontojen OPS	perusopetus	lukio
Adventistinen	kyllä	ei
Bahá'i	kyllä	kyllä
Buddhalainen	kyllä	kyllä
Herran Kansa ry	kyllä	ei
Islam	kyllä	kyllä
Juutalainen	kyllä	kyllä
Katolinen	kyllä	kyllä
Krishna-liike	kyllä	kyllä
Kristiyhteisö	kyllä	kyllä
MAP-kirkko	kyllä	kyllä
Vapaakirkollinen	kyllä	ei

Katsomuksellisia vähemmistöjä edustavat lisäksi

Ortodoksinen uskonto	kyllä	kyllä
Elämäkatsomustieto	kyllä	kyllä
Koulun katsomusopetuksesta vapautetut		

kaikkia opiskelijoista vaan ainoastaan lukuvuoden päätteeksi lukion täyden oppimäärän suorittaneet. Opetettavan uskonnon mukaan oppilaat luokitellaan kolmeen ryhmään: evankelisluterilaisiin, ortodoksiin ja muihin. Näiden lisäksi oppilaat voivat opiskella elämäkatsomustietoa tai olla lainkaan osallistumatta katsomusopetukseen koulussa. Alla olevissa taulukoissa on esitetty eri katsomusaineiden oppilasmäärät vuonna 2003, jolloin uusi uskonnonvapauslaki tuli voimaan, ja neljä vuotta myöhemmin.

Vuoden 2003 ja 2007 katsomusainevalintatilastot paljastavat, että neljänä ensimmäisenä vuonna, jolloin uusi uskonnonvapauslaki on ollut voimassa, kokonaisoppilasmäärät ovat vähentyneet noin viidellä prosentilla. Perusopetuksen koko oppilasmäärä on pienentynyt vajaalla 30 000 oppilaalla ja koko lukion oppimäärän suorittaneiden kohdalla vähennys on ollut reilut 2000 oppilasta. Suurin osa vähennyksestä on luonnollisesti kohdistunut

evankelisluterilaiseen uskontoon, jonka prosentuaalinen osuus on kuitenkin pienentynyt varsin vähän perusopetuksessa ja jopa hieman kasvanut lukiossa. Tämän artikkelin kannalta merkittävää on, että perusopetuksessa sekä muiden uskontojen että elämäkatsomustiedon oppilasmäärä on kasvanut kokonaisoppilasmäärän vähenemisestä huolimatta. Muiden uskontojen osalta kasvu on ollut suhteellisesti hyvin merkittävää. Lukiossa suhteellinen muutos on kaikkein merkittävin, kun muiden uskontojen opetuksen määrä on suurin piirtein kaksinkertaistunut samaan aikaan kuin uskonnonopetukseen osallistumattomien määrä on puoliintunut. Määrät eivät ole järin suuria, mutta suunta on hyvin selvä. Katsomusainevalinnoissa tapahtuneet muutokset vastaavat edellä kuvattua yhteiskunnallista kehitystä, jota luonnehtii maallistuminen ja uskonnollinen kirjavoituminen (ks. Ketola 2008). Tämä muutos antaa merkittävän lähtökohdan katsomusaineiden opetuksen haasteiden pohtimiselle.

Taulukko 2. Katsomusaineiden oppilasmäärät 2003. Lähde: Tilastokeskus 2004a, b.

	perusopetus*		Lukion päättäneet**	
	Oppilaita	%	Oppilaita	%
Ev.lut.	552958	94,53 %	31887	92,50 %
ET	14056	2,40 %	1526	4,43 %
Ortod.	6934	1,19%	316	0,92 %
Muut	6775	1,16%	103	0,30 %
Eivät osallistu	4257	0,73 %	641	1,86%
Yhteensä	584980	100,00%	34473	100,00%

* Kaikki oppilaat luokilla 1-10, tilanne 20.9.2003

** Koko lukion oppimäärän suorittaneet, kevät 2003

Taulukko 3. Katsomusaineiden oppilasmäärät 2007. Lähde: Tilastokeskus 2008a, b.

	perusopetus*		Lukion päättäneet**	
	Oppilaita	%	Oppilaita	%
Ev.lut.	523688	93,89 %	29870	92,69 %
ET	15006	2,69 %	1446	4,49 %
Ortod.	6987	1,25%	393	1,14%
Muut	8054	1,44%	201	0,58 %
Eivät osallistu	4029	0,72 %	316	0,92 %
Yhteensä	557764	100,00%	32226	100,00%

* Kaikki oppilaat luokilla 1-10, tilanne 20.9.2007

** Koko lukion oppimäärän suorittaneet, kevät 2007

Keskustelussa eri uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetuksesta on pohdittu sitä, millä yhteisellä käsitteellä näitä oppiaineita voisi kutsua. Tässä artikkelissa puhumme katsomusopetuksesta tai katsomusaineista, koska parempaakaan käsitettä ei ole tarjolla. Katsomusaine on kohtalaisen vakiintunut termi kuvaamaan oppiainetta, jossa oppilaan kuuluminen tai kuulumattomuus uskonnolliseen yhdyskuntaan on keskeinen opetusta määräävä tekijä (ks. Sakaranaho 2007; Salmenkivi 2007).

Viime vuosina Suomessa on otettu katsomusaineiden kohdalla käyttöön myös käsite "pienryhmäiset uskonnot", jolla viitataan muihin kuin luterilaiseen ja ortodoksiseseen uskontoon. Tutustuminen katsomusaineiden opetusta koskevaan lainsäädäntöön ja opetussuunnitelmien laadintaprosesseihin osoittaa, kuinka muutosprosessi pakottaa myös luomaan hallinnollista kieltä, jolla nimetään uskonnonopetusta tarvitsevat ryhmät. Laki puhuu "oppilaiden enemmistön mukaisesta uskonnon opetuksesta", mikä käytännössä tarkoittaa lähes aina Suomen evankelisluterilaiseen kirkkoon kuuluvia oppilaita (luterilaisista vähemmistönä ks. Juntunen 1985,165). Sanaa 'vähemmistö' laki ei tunne, eikä käsitettä ole omaksuttu myöskään Opetushallituksen opetussuunnitelmien perusteisiin. Opetushallitus jakaa uskonnon opetussuunnitelmien perusteet kahteen osaan, joissa ovat yhtäällä evankelisluterilainen ja ortodoksinen uskonto ja toisaalla "muut uskonnot", joihin siis kuuluvat kaikki muut kuin edellä mainitut uskonnot (Opetushallitus 2003, 2004, 2006a, 2006b). Koska termiä "muut uskonnot" ei voi käyttää vailla kontekstia, on otettu käyttöön termi "pienryhmäinen uskonto". Hallinnollisesta erityisasemasta huolimatta ortodoksinen opetus kohtaa samoja ongelmia kuin muutkin vähemmistöuskonnot, joten se otetaan usein käytännössä mukaan, kun puhutaan pienryhmäisistä uskonnoista.

Lain mukaan oppilailla on oikeus oman uskonnon opetukseen koulussa, jos tietyt reunaehdot oppilaiden lukumäärästä täyttyvät (Perusopetuslaki 2003/454:13 §:n; Lukiolaki 2003/455: 9 §). Lukuvuonna 2007-2008 Suomen kouluissa opetettiin jo noin tusinaa nämä reunaehdot täyttävää katsomusainetta. Tästä huolimatta aineenopettajan

kelpoisuuden on voinut syksyyn 2007 mennessä opiskella ainoastaan evankelisluterilaisessa tai ortodoksisessa uskonnoissa. Kelpoisuuden muihin katsomusaineisiin on voinut hankkia vain sivuaineena tai kiertotietä. Elämäkatsomustietoja poikkeustapauksissa myös jokin "muu uskonto" on voinut olla luokanopettajan tai jonkin toisen aineen opettajan sivuaine. On myös tehty yksittäisiä rinnastuspäätöksiä, joissa ulkomaisten tutkintojen ja Suomessa suoritettujen erikseen räätälöityjen lisäopintojen pohjalta on todettu hakijan kelpoisuus aineenopettajaksi. Yhdessä tapauksessa aineenopettajankelpoisuus on myönnetty aikuisopetukseen suuntautuvien opettajan pedagogisten opintojen perusteella. Käytännössä kuitenkin noin puolet elämäkatsomustiedon aineenopettajista ja pienryhmäisten uskontojen opettajat paria poikkeusta lukuun ottamatta eivät tällä hetkellä täytä opetustoimen henkilöstön kelpoisuudesta annetun asetuksen (986/1998) vaatimuksia (ks. Jamisto 2007,39-40; Salmenkivi 2007, 88-91). Asiaan on kiinnitetty huomiota jopa Valtioneuvoston sisäisen turvallisuuden ohjelmassa, jossa todetaan seuraavaa: "Toimivien etnisten suhteiden kannalta on tärkeää, että niin valtaväestöllä kuin etnisillä vähemmistöilläkin on riittävästi tietoa kulttuureista ja uskonnoista. Myös oman kulttuurin ja uskonnon tuntemus tukee merkittävästi yksilön identiteetin rakentumista ja hallintaa. Tällä hetkellä kuitenkin esimerkiksi vähemmistöuskontojen opetuksen tasossa ja kattavuudessa ja pätevien opettajien saatavuudessa on vakavia puutteita." (Valtioneuvosto 2008, 26.)

Pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opettajia on tutkittu vain vähän ja ryhmä on hyvin heterogeeninen. Painotimme tässä artikkelissa pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetuksen haasteisiin, mikä taustoittaa opettajien ja opettajankoulutuksen käsittelyä artikkelin lopulla. Tilanteen ymmärtämiseksi on tärkeää tarkastella katsomusaineiden opetuksen kehitystä Suomessa nimenomaan pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon näkökulmasta ja pohtia, miten opetuksellinen tasavertaisuus maassamme toteutuu nykyisen lain ja käytännön puitteissa. Koska uskonnollisten yhdyskuntien ylläpitämien yksityis-

koulujen määrällinen osuus opetuksesta on pieni, ne jäävät tässä artikkelissa vain maininnan asteelle ja keskitymme lähinnä kunnalliseen perusopetukseen ja lukiokoulutukseen.

KIRKOLTA VALTIOLLE: USKONNON OPETUS JA SUOMALAISEN KOULUJÄRJESTELMÄN KEHITYS

Kirkollisen ja maallisen hallinnon erottaminen ja kansakouluasetus siirsivät 1860-luvulla kansanopetuksen Suomen luterilaiselta kirkolta valtiolle. Tämä ei merkinnyt uskonnonopetuksen katoamista koulusta tai kirkon vaikutusvallan loppua. Kansakoulun tärkein kasvatustavoite oli edelleen oppilaiden kasvattaminen "totiseen kristillisyyteen" (esim. Saine 2000, 29-30; Jamisto 2007, 31-32), ja luterilainen kirkko huolehti vielä vuosikymmeniä alkuopetuksesta, erityisesti maaseudulla (Saine 2000,33). Ainoa vähemmistö, joka tähän aikaan sai omaa uskonnonopetusta, olivat ortodoksit, joilla se oli järjestetty hieman samantapaisin järjestelyin kuin luterilaisilla (ks. Saine 2000,36-39; Aikonen 2007,42-43). Vuoden 1889 eriuskolaislain pohjalta protestanttisten vähemmistöjen edustajille avautui mahdollisuus anoa lapsilleen vapautusta uskonnonopetuksesta, jos asianomainen kirkkokunta järjesti lapselle vastaavan opetuksen (Saine 2000,38). Ainoat ei-kristilliset vähemmistöt 1800-luvulla olivat islaminuskoiset tataarit ja juutalaiset. Näiden suurimpana ongelmana oli kuitenkin perustavien kansalaisoikeuksien puuttuminen ja siksi jatkuva maastakarkoituksen uhka, vaikka juutalaiset saivatkin oikeuden perustaa vähän aikaa toimineen koulun jo 1800-luvun lopulla (Jacobsson 1951; Leitzinger 1996; Weintraub 2007,224-225).

Suomen itsenäistyttyä joulukuussa 1917 valtio takasi kansalaisilleen vuoden 1919 uuden hallitusmuodon pohjalta uskonnonvapauden. 1920-luvun alussa valmisteltiin yhtä aikaa uutta uskonnonvapauslakia ja lakia kansakoulun järjestysmuodon perusteista. Uskonnonvapauslain (267/1922) 8 §:ssä säädettiin: "Jos uskonnonopetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa annetaan

jonkun uskontokunnan opin mukaan, on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta vapautettava sellaisesta uskonnonopetuksesta."

Katsomusopetuksen perusmalli vahvistettiin vuonna 1923 hyväksytyssä laissa kansakoulun järjestysmuodon perusteista. Siinä säädettiin, että kansakoulussa tuli muiden kouluaineiden ohella opettaa uskontoa tai uskonnonhistoriaa ja siveysoppia. Lain mukaan uskonnonopetusta tuli antaa kansakoulussa "sen uskontokunnan tunnustuksen mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuuluu". Mikäli "koulussa on vähintään kaksikymmentä samaan tunnustukseen kuuluvaa oppilasta, joiden tunnustus on toinen kuin enemmistön ja joiden huoltajat vaativat heille heidän tunnustuksensa mukaista opetusta", oli johtokunnan tehtävä järjestää kyseistä opetusta. Kädenojennuksena vähemmistöille laissa mainittiin myös valtion mahdollisuus tukea "pienempien vähemmistöjen tunnustuksellista uskonnonopetusta". Niille oppilaille, jotka lain mukaan vapautettiin uskonnonopetuksesta, opetettiin uskonnonhistoriaa ja siveysoppia (Laki kansakoulun järjestysmuodon perusteista 137/1923). Peruslähtökohdiltaan 1920-luvun alussa vahvistettu malli on edelleen voimassa. Sen juridiset pääpiirteet ovat seuraavat: enemmistön tunnustuksen mukainen opetus, vähemmistöille tietyin ehdoin annettava oma opetus, mahdollisuus saada uskonnon opetusta koulun ulkopuolella ja kaikkiin edellä mainittuihin kuulumattomille oleva oma vaihtoehto (ks. Halila 1950,155; Juntunen 1985, 157; Saine 2000,193-195; Salmenkivi ym. 2007,129).

Ennen 1920-lukua vähemmistön uskonnonopetuksesta oli kokemusta lähinnä ortodoksien ja juutalaisten osalta. Ortodoksien kohdalla kehityksen voi tiivistää huomioon, että vähäisestä ja huonosti toteutuneesta opetuksesta on pikku hiljaa edetty parempaan suuntaan. 1920-luvun periaatteellisesta tasavertaisuudesta päästiin esimerkiksi opetuksen järjestämiseen vaadittavien ryhmäkokojen pienentymisen myötä todellisempaan tasavertaisuuteen 1980-luvulle tultaessa; 1920-luvulla ortodoksisen opetuksen järjestäminen vaati 20 oppilasta sa-

massa koulussa, vuonna 1957 kahdeksan, vuonna 1968 viisi ja vuonna 1991 kolme, nykyään riittää kolme oppilasta samalla opetuksen järjestäjällä. Ortodoksisen kirkon ja opettajien omalla opetus-suunnitelmatyöllä on ollut opetuksen kehityksessä suuri merkitys (Laki peruskoululain muuttamisesta 171/1991; Saine 2000,107-110, ks. myös taulukko s. 211; Aikonen 2007, Lyhykäinen 2007).

Nykyään voi hyvällä syyllä sanoa, että virallisesta näkökulmasta katsottuna ortodoksinen uskonnonopetus on suurin piirtein samalla viivalla kuin evankelisluterilainen uskonnonopetus: ortodoksi-oppilailta on oikeus saada opetusta oppilasmäärän täytyessä ilman huoltajien vaatimusta, he voivat kirjoittaa ortodoksiuskonnon ylioppilas-kirjoituksissa ja opetusta varten on organisoitu yliopistotasoinen opettajankoulutus. Opetushallitus on myös kartoittanut ortodoksisen uskonnon oppimistuloksia yhdessä evankelisluterilaisen uskonnon ja elämäntutkimuksen kanssa (Rusama 2001). Näiden seikkojen osalta ortodoksien tilanne poikkeaa varsinaisista pienryhmäisistä uskonnoista. Ortodoksisen ja luterilaisen opetuksen välillä on tietenkin samalla myös merkittäviä eroja, joista voi mainita ortodoksisen uskonnon opetusryhmien pienuuden ja erot opetussuunnitelmien sisällöissä (Pyysiäinen 2000, 76-78; Aikonen 2007,51-57, 61-66; Lyhykäinen 2007, 20-22).

Jotkut muut Suomessa jo pitkään toimineet uskonnolliset vähemmistöt ovat pyrkineet järjestämään uskonnonopetuksen niin, että uskontoa opetetaan yhteisöjen omissa kouluissa. Yksi esimerkki on juutalaisuus, jonka opetuksesta suuri osa on annettu Helsingin juutalaisessa koulussa jo 1900-luvun alusta lähtien (Weintraub 2007). Myös islaminuskoiset tataarit pitivät Helsingissä vuosina 1948-1969 omaa kouluajossa yhtenä opettavana aineena oli islam (Leitzinger 1996, 222-223). Kristillisistä vähemmistöistä oman koulun perustivat ensimmäisenä adventistit. Piikkiössä sijaitseva Toivonlinnan lähetyuskoulu, nykyinen Suomen kristillinen yhteiskoulu, perustettiin jo vuonna 1932 (Saine 2000, 195).

MUUTOKSET USKONNON OPETUKSESSA

Koska katsomusaineet ovat rinnakkaisaineita, oppilas ei voi osallistua kuin yhden katsomusaineen opetukseen kerrallaan. Siksi opetuksessa tapahtuneet rakenteelliset muutokset vaikuttavat kaikkiin katsomusaineisiin, vaikka ne yleensä on kohdistettu nimenomaan evankelis-luterilaiseen uskontoon. Huomattavin rakenteellinen muutos viime vuosisadalla on ollut tuntimäärän huikea lasku. Luokilla 1.-6. tuntimäärä on pudonnut 19:sta vuonna 1925 nykyiseen 7-8:aan (Saine 2000,213; Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta 1435/2001).

Katsomusaineiden rakenteellisesta rinnakkaisuudesta seuraa myös että sellaiset asiat, joita halutaan kaikkien osaavan ja joita ei opeteta muissa aineissa, tulee opettaa kaikissa katsomusaineissa. Esimerkkinä voi mainita erilaiset katsomukset ja niiden kulttuurisen merkityksen. Sen sijaan ei ole selvää, kuinka pitkälle katsomusaineiden muuten tulisi olla - tai kuinka pitkälle ne voivat olla -sisällöllisesti yhteneviä. Käytännössä kysymys koskee sitä, miten pitkälle pienryhmäisissä uskonnoissa tulee jäljitellä evankelis-luterilaisen uskonnon opetuksessa tapahtuneita sisällöllisiä linjauksia. Ratkaisevin tällainen linjaus tuli kouluihin lähes koko 1970-luvun kestäneen vähittäisen peruskouluun siirtymisen yhteydessä. Evankelisluterilainen kirkko ei enää edellyttänyt peruskoulun uskonnonopetukselta, että se olisi rippikouluun valmistavaa opetusta, kuten kansakoulun uskonnonopetus oli ollut (Kähkönen 1976a; Pyysiäinen 1998, 50-53, Saine 2000, 90-94,126-127; Odiah& Kallioniemi 2007,173-175). Linjaus syntyi vastauksena 1960-luvulla kirkon ja valtion läheisiin suhteisiin ja uskonnon opetukseen kohdistuneeseen kritiikkiin, jonka se onnistui vaimentamaan. Osasyynä tähän oli, että koulun uskonnonopetus jäi poliittisista syistä rauhaan, kun uudistajat eivät halunneet vaarantaa peruskoulu-uudistusta uskonnon opettamiseen liittyvien kiistojen vuoksi (Elo 1992, 12; Saine 2000, 125-128, Seppo 2003, 48-52).

Tämä linjaus merkitsi jonkinasteista luopumista uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta. Tunnustuksellisuuden määrittäminen on mutkikas kysymys, mutta kun enemmistön uskonnonopetuksen tavoitteet oli integroitu peruskouluopetuksen kokonaistavoitteisiin, ei niitä ainakaan teologisessa mielessä voinut enää pitää tunnustuksellisina (Kähkönen 1976a, 237-242, Juntunen 1985, 61-64; Pyysiäinen 1982, 2000, 6-9; Saine 2000, 128-133, 143-148, 181-183). Tämä kehitys ei toki ollut suoraviivaista tai ongelmattonta. Esimerkiksi seuraavissa vuoden 1985 "opetussuunnitelmissa otettiin selvästi askel takaisin kohti kasteopetusperustelua", kun yhdeksi tavoitteeksi tuli "valoisian kristillisen maailmankatsomuksen opettaminen" (Pyysiäinen 1998, 54; ks. myös Saine 2000, 210-211). Vuoden 1994 opetussuunnitelmissa irtiotto tunnustuksellisuudesta taas on selvää (Opetushallitus 1994a, b; Pyysiäinen 1998, 57-59; 2000, 12-15, 46-51, 76-77; Saine 2000, 183-185, 210-211).

On kiinnostava kysymys, missä määrin opetussuunnitelmien "ei-kirkollinen" linjaus on toteutunut käytännössä. Yksi indikaattori tästä on opettajien ymmärrys opetussuunnitelman tavoitteista. Arto Kallioniemen uskonnon aineenopettajina toimineiden keskuudessa tekemän tutkimuksen mukaan vuonna 1995 neljästä opettajien uskonnonopetus-käsitystä kuvaavasta faktorista kasteopetusnäkökulman sisältänyt faktori "uskonnonopetus nuorten tukemisena heidän kasvussaan kristittyinä" oli vähiten suosittu. Kallioniemen mukaan opettajat näyttivät olleen hieman epävarmoja vastatessaan tälle faktorille latautuneisiin kysymyksiin. Noin viidesosa opettajista tunnisti tällaisen luonnehdinnan omakseen paljon tai erittäin paljon, ja yli 50-vuotiailla opettajilla tämä faktori korostui melko selvästi muihin ikäryhmiin verrattuna (Kallioniemi 1997, 183-185, 193-199, ks. 82-86, 292-294). Kallioniemen tutkimustuloksista voi päätellä, että vaikka suurin osa evankelisluterilaisen uskonnon opettajista oli ilmeisesti sisäistänyt opetussuunnitelmien mukaisen siirtymän pois kasteopetuksesta, heidän joukossaan oli merkittävä vähemmistö, joka ei ollut niin tehnyt.

Luterilaisen uskonnonopetuksen piirissä tapahtuneet ratkaisut, kuten siirtymä kohti tunnustuksettomuutta 1960-luvulta lähtien, ovat luonnollisesti dominoineet uskonnonopetuksesta käytyä keskustelua Suomessa. Usein opetusta koskevat ratkaisut ovat olleet vastauksia uskonnonopetukseen kohdistuneisiin poliittisiin paineisiin. 1960- ja 1970-luvuilla nuo linjaukset onnistuivat säilyttämään uskontokuntasidonnaisen ja enemmistöön kuuluville pakollisen uskonnonopetuksen kouluissa, mikä on säilynyt edelleen 2000-luvulla laadituissa koululaeissa. Herää kuitenkin kysymys, voiko monien vuosikymmenien aikana muotoutunutta luterilaista uskonnonopetusta pitää suoraan mallina vähemmistöjen uskonnonopetuksen järjestämiselle. Sama koskee myös uskontokuntiin kuulumattomien opetusta.

USKONTOKUNTIIN KUULUMATTOMIEN OPETUS

Uskonnonopetuksesta vapautetuille tarkoitetun uskonnon historian ja siveysopin opetuksen tilanne oli vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla vielä heikompi kuin ortodoksiuskonnolla. Opetusta ei toteutettu lainkaan oppikoulussa ja kansakoulussa, se oli erittäin vähäistä. Itse asiassa oppikouluja hallinnollisesti jatkaneisiin lukioihin uskonnonopetusta korvaava oppiaine tuli vasta 1980-luvun puolivälissä (Elo 1992, 17-18). Aineen opetus keskittyi suuriin kaupunkeihin, ja siihen osallistui vain pieni määrä kaikista niistä oppilaista, jotka olisivat olleet siihen oikeutettuja. Esimerkiksi Helsingissä opiskeli uskontojen historiaa ja siveysoppia 1920-luvulla vuosittain noin 10-20 oppilasta ja lukuvuonna 1930-1931 sitä opiskeli koko maassa noin 80 oppilasta. Vuoteen 1957 tätä oppiainetta opetettiin vain yksi tunti viikossa, kun samaan aikaan uskontoa opetettiin keskimäärin 3-4 viikotuntia (Halila 1950, 160; Elo 1992, 11). Vuoden 1957 kansakoululaissa oppiaineen nimeksi tuli uskontojen historia ja siveysoppi, ja opetuksen järjestämisvelvoitteeksi määriteltiin viisi opetuksen osallistuvaa oppilasta (Elo 1992, 11-12; Saine 2000, 104-106).

Uskonnon historian ja siveysopin opetuksen tar-

koituksena oli olla uskonnollisesti puolueetonta, mutta silti siinä oli 1900-luvun alkupuolella selkeä uskonnollinen painotus (Tamminen 1967,141-143; Saine 2000, 74; Salmenkivi ym. 2007, 129-130). Opetuksen "[k]eskeisenä tavoitteena oli osoittaa, kuinka jumalatietyisyys ja uskonnollinen tarve ovat kaikkina aikoina olleet olemassa maailmassa" (Saine 2000,75). Oppiaineen yksityiskohtaisempien sisältöjen voi sanoa pitkälle olleen Jyväskylän seminaarista kansakouluopettajaksi 1901 valmistuneen Juho O. Metsikön aikaansaannos. Metsikkö ei itse edustanut uskonnotonta näkemystä, vaan pikemminkin hän kirjassaan *Muutamia mietteitä kansakoulun uskonnonopetuksesta* (1913) puolusti koulun kasvatuksellista uskonnonopetusta myös toisenlaisen uskonnollisen katsomuksen omaaville (Metsikkö 1913,23-24). Hänen mukaansa uskonnonopetuksen tarkoitus "on herättää ja ravita uskonnollista elämää, elämää Jumalan yhteydessä" (Metsikkö 1913, 24). Täten ei ole ihme, että myös Metsikön kirjoittamat uskonnonhistorian ja siveysopin oppikirjat, *Kasva hyväksi* (1936) ja *Uskontoa ennen ja nyt* (1938), olivat selkeästi uskonnollisia ja nimenomaan kristillisiä. Oppikirjan esipuheessa todetaan, että "syventyvä uskonnollisten asiain käsitys ja avarampi sen alan näkemys ovat osaltaan apuna ymmärtääksemme eri oloissa ja eri aikoina eläneiden ihmisten uskonnollista etsintää ja myös lähentyäksemme kristillisen rakkauden korkeata päämäärää" (Metsikkö 1959, 8).

Peruskoulu-uudistuksen jälkeen ensimmäinen uskonnonopetusta koskeva kiista liittyi uskontojen historiaan ja siveysoppiin. Suomi oli 1976 ratifioinut YK:n yleissopimuksen kansalais- ja poliittisista oikeuksista. Ensimmäisiä sen pohjalta Suomen ihmisoikeustuomioistuimeen vieneitä juttuja oli Vapaa-ajattelijoiden liiton puheenjohtaja Erkki Hartikaisen valitus uskontojen historian ja siveysopin uskonnollisuudesta. Vaikka Suomen ei varsinaisesti todettu loukanneen sopimusta, ihmisoikeuskomitea selvästi piti tilannetta epätydyttävänä ja valitus ilmeisesti nopeutti oppiaineen uudistamista ja opetuksen korvaamista nykyisellä elämänkatsomustiedolla. Alun perin juuri Vapaa-ajattelijoiden liiton esityksestä uusi oppiaine rajattiin nimenomaan us-

kontokuntiin kuulumattomille, kun aiempi uskontojen historia ja siveysoppi oli avoin kenelle tahansa, joka oli uskonnonvapauslain nojalla vapautettu enemmistön uskonnonopetuksesta eikä saanut muualta vastaavaa opetusta (Elo 1992,13-16; Scheinin 1995, 136-137, Saine 2000, 185-187; Salmenkivi ym. 2007,133-135.)

PIENRYHMÄISTEN USKONTOJEN OPETUS

Jehovan todistajat on uskonnollinen yhdyskunta, joka aiemmin opetti kouluissa uskontoa, mutta ei enää tee niin. Jehovan todistajat käyttivät oikeutta opettaa vähemmistön tunnustuksen mukaista uskontoa 1940-luvulta 1960-luvulle asti. Jehovan todistajien uskonnon opetuksen tavoitteiden ja kouluhallituksen esittämien opetuksen tavoitteiden välillä ilmeni kuitenkin niin suuria ristiriitoja, että opetus loppui 1960-luvulla. (Saine 2000, 197). Jehovan todistajilla ei myöskään ole hyväksyttynä valtakunnallisia opetussuunnitelman perusteita, vaikka tällä hetkellä näitä on evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon lisäksi hyväksytty 11 muulle uskonnolle (Opetushallitus 2006a, 2006b).

Muiden uskonnollisten vähemmistöjen kuin ortodoksien opetus tuli osaksi peruskoulua 1980-luvulla, kun Helsingin opetusvirasto käynnisti islamin opetuksen. Opettajana toimi tataarien Suomen Islam-seurakunnan imaami. Tässä vaiheessa muslimioppilaita oli melko vähän, ja he olivat hajautuneena eri kouluihin. 1990-luvun jälkipuoliskolla muslimioppilaiden määrä alkoi kaikissa pääkaupunkiseudun kunnissa kasvaa nopeasti, mihin oli syynä 1990-luvulla tapahtunut maahanmuuttajien saapuminen Suomeen. Maahanmuuttajilla on usein isot perheet, ja heidän keski-ikänsä on suhteellisen alhainen. Tulokkaiden nuori ikä näkyy suoraan paikallisissa kouluissa, joissa yhden perheen muutto kunnan alueelle saattaa tuoda sinne monta uutta oppilasta. Tällä hetkellä nopeimmin kasvava koulussa opetettava pienryhmäinen uskonto on islam: pääkaupunkiseudulla islamin opetukseen osallistuvien oppilaiden lukumäärä on kasvanut 2000-luvulla muutamasta sadasta yli tuhansiin ja samalla ohittanut ortodoksiseen uskonnonopetukseen osallistu-

vien oppilaiden määrän. Muualla Suomessa näiden kahden uskonnon oppilasmäärät ovat suurin piirtein tasoissa (Talli 2003; Sakaranaho 2006, 352-356; Mikkola ym. 2007, 2; Tilastokeskus 2008a, b; ks. myös Ketola 2008, 174-189).

Kristillisistä uskontokunnista koulussa annetaan uskonnonopetusta nykyään myös katolisille oppilaille. Tämä on melko uusi asia. Katolinen uskonnonopetus kouluissa vakiintui vasta 2000-luvulla, kun katolisten oppilaiden määrä alkoi maahanmuuton seurauksena kasvaa (Jaanu-Schröder 2007,76). Katoliselle uskonnonopetukselle oli tosin hyväksytty opetussuunnitelma jo 1980-luvun puolivälissä (Saine 2000, 194; Jaanu-Schröder 2007, 75). Itse opetuksesta vastasi kuitenkin katolisen kirkon Katekeettinen keskus kymmenen kertaa vuodessa kokoontuneissa lauantaikouluissa (Jaanu-Schröder 2007, 75-76). Nykyiset katolisen uskonnon valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2006 kattavat niin perusopetuksen kuin lukionkin (Opetushallitus 2006a; 2006b).

Kristillisistä suunnista vapaakirkolliset ja heluntailaiset ovat usein pitäneet lapsensa luterilaisessa uskonnonopetuksessa. Koska uskonnon opetuksessa edellytettiin jäsenyyttä uskontoa edustavassa rekisteröidyssä yhdyskunnassa, yhteinen uskonnonopetus ei ollut mahdollista opettajan osalta. Näihin uskontokuntiin kuuluneet opettajat, jotka eivät olleet luterilaisen kirkon jäseniä, eivät saaneet opettaa uskontoa, vaikka he olisivat olleet siihen päteviä ja kokeneet sen omakseen. Ongelmaa lievensivät 1970-luvulta lähtien erivapauspäätökset, joilla he saivat oikeuden opettaa evankelisluterilaista uskontoa (Kähkönen 1976b; Saine 2000,196-197). Tilanne muuttui vuoden 2003 uskonnonvapauslain jälkeen, kun uskontokuntaan kuulumista ei enää edellytetä uskonnon opettajilta. Vuonna 2006 vapaakirkolliselle uskonnonopetukselle vahvistettiin valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet perusopetukseen (Opetushallitus 2006a ja 2006b), mutta itse opetus on kouluissa ollut vähäistä (Saine 2000,196; Hirvonen 2005).

Kristiyyhteisö on uskonnollinen yhdyskunta, jolla on läheinen suhde antroposofiaan ja steinerpedagogikkaan (ks. Pyysiäinen 2000, 36; Heino 2002,

204-206; Ehnqvist 2006, 203-205, 230). Steinerkouluissakin enemmistö oppilaista on kuitenkin luterilaisia ja enemmistön uskonnon opetus on siten luterilaista. Siksi Kristiyyhteisön uskonnon opetus steinerkouluissa on tavanomaista vähemmistölle suunnattua pienryhmäistä uskonnon opetusta eikä enemmistön uskonnonopetusta, kuten juutalaisuuden opetus juutalaisessa koulussa. Itse asiassa Steiner kehitti steinerkouluihin niin sanotun vapaan kristillisen uskonnonopetuksen uskontokuntiin kuulumattomille oppilaille; opetusta ei Suomessa toteuteta, koska uskontokuntiin kuulumattomille opetetaan lainsäädäntömme mukaan elämäntietoa (Heino 2002, 347-350; Saine 2000, 197-198; Ehnqvist 2006, 203-205). Kristiyyhteisön uskonnolle vahvistettiin opetussuunnitelman perusteet perusopetukseen ja lukiokoulutukseen vuonna 1997 (Saine 2000, 198; Pyysiäinen 2000, 4). Nykyiset perusteet ovat vuodelta 2006, kuten muillakin pienryhmäisillä uskonnoilla (Opetushallitus 2006a, 2006b).

Bahá'i-uskonto on islamin pohjalta vähitellen 1800- ja 1900-luvuilla kehittynyt uskonto, joka Suomessa rekisteröitynyt uskonnolliseksi yhdyskunnaksi vuonna 1963 (Heino 2002,308-312; Ketola 2008,231-234; Saine 2000,198-199; Pyysiäinen 2000,40-42). Bahá'i-uskonnon opetussuunnitelman valtakunnalliset perusteet perusopetukseen ja lukioon hyväksyttiin vuonna 1998, ja nykyiset perusteet ovat vuodelta 2006 (Saine 2000,199; Pyysiäinen 2000,4; Opetushallitus 2006a, 2006b).

Suomen kouluissa opetetaan yhä enenevässä määrin myös hindulaisia ja buddhalaisia oppilaita. Molemmat uskonnot ovat uusia tulokkaita uskonnonopetuksessa. Buddhalaisuudelle on vahvistettu opetussuunnitelman perusteet vuonna 2006. Hindulaisen perinteen mukaista uskonnon opetusta edustaa suomalaisessa koululaitoksessa Krishna-liikkeen (ISKCON) uskonto (ks. Ketola 2008). Opettajat ovat suomalaisia Krishna-liikkeen edustajia, mutta oppilaista suurin osa intialaisia tai nepalilaisia maahanmuuttajia (ks. Broo ja Kontala 2007, 251-256). Krishna-liikkeen uskonnolle on vahvistettu valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet sekä perusopetukseen että lukioon vuonna

2006 (Opetushallitus 2006a ja 2006b; prosessista ks. Broo ja Kontala 2007,251-256).

Myöhempien aikojen pyhien Jeesuksen Kristuksen kirkossa osallistumista enemmistön uskonnonopetukseen on pidetty tutustumisena ympäristön uskonnolliseen elämään ja Raamattuun. Siksi mormonien lapset ovat usein osallistuneet evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen. Vuonna 1985 uskontokunta kuitenkin anoi hyväksymistä opetussuunnitelmilleen, mutta kouluhallitus piti niitä ohjeiden vastaisena eikä hyväksynyt niitä (Saine 2000, 197). Vuonna 2006 Myöhempien aikojen pyhien Jeesuksen Kristuksen kirkon uskonnon opetukselle on vahvistettu valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet (Opetushallitus 2006a ja 2006b), mutta opetusta ei tiettävästi järjestetä kunnallisissa kouluissa.

Valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet perusopetukseen on edellä mainittujen ryhmien lisäksi vahvistettu vuonna 2006 Herran kansa ry:lle. Vaikka opetussuunnitelman perusteet on hyväk-

sytty, yhdistys ei anna uskonnonopetusta koulussa vaan liikkeenjohtaja Paavo Eskelisen mukaan hoitaa uskonnollisen kasvatuksen keskuudessaan (Heikkinen 2007).

Alla olevassa taulukossa (4) on esitetty Helsingin kaupungin opetusviraston tilaaman tuoreen kartoituksen luvut oppilasmääristä. Pienryhmäisten uskontojen opetuksen sisäistä jakaumaa ei ole selvitetty valtakunnallisesti. Vertaaminen valtakunnalliseen aineistoon (taulukkoissa 2 ja 3) toki osoittaa, että pääkaupungin tilanne on hyvin erilainen kuin maassa keskimäärin.

LAINSÄÄDÄNNÖN UUDISTUS JA OMAN USKONNON OPETUS

Nykyinen koulujen uskonnonopetusta säätelevä lainsäädäntö on vuodelta 2003, jolloin tuli voimaan uusi uskonnonvapauslaki ja siihen liittyvät muutokset koululainsäädännössä. Koulun uskonnonopetus ja sen luonne oli ongelmallisin ja eniten

Taulukko 4. Katsomusaineiden oppilasmäärät Helsingissä lv.

Lähde: Mikkola ym. 2007.

	Oppilaita	%-osuus
Ei osallistu ¹	989	2
Elämänkatsomustieto	4790	11
Evankelis-luterilainen	34428	78
Ortodoksinen	1235	3
<i>Pienryhmäiset uskonnot</i>		
Adventistinen	0	0
Bahá'i	0	0
Buddhalaisuus	65	0,15
Herran Kansa ry	0	0
Islam	2129	5
Juutalainen ²	0	0
Katolinen	334	1
Krishna-liike	16	0,04
Kristiyhteisö ³	0	0
MAP-kirkko	0	0
Vapaakirkollinen	0	0
Yhteensä	43953	100

1) sisältää sekä uskonnon opetuksen muulla opetuksella korvaavat että uskontoa omassa yhteisössä opiskelevat

2) Juutalaisuuden opetus keskittyy Helsingin juutalaiseen kouluun, joka ei ollut mukana tässä tarkastelussa.

3) Steinerkouluissa, jotka eivät olleet mukana kartoituksessa

keskustelua herättänyt kysymys koko uskonnonvapauslain uudistuksessa (Seppo 2003, 67, 96). Tämä ei oikeastaan johtunut tyytymättömyydestä uskonnonopetukseen. Toki uskonnonopetuksesta on jonkin verran keskusteltu, mutta pääsääntöisesti eri katsomuksellisten ryhmien voi olettaa olleen laajassa mielessä tyytyväisiä katsomusopetuksen malliin: evankelisluterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkkokunta säilyttivät erityisasemansa. Uskonnottomilla puolestaan oli elämänkatsomustiedossa nimenomaan uskontokuntiin kuulumattomille kohdistettu oppiaine, ja niin sanottujen pienryhmäisten uskontojen opetus oli merkittävä etuoikeus, kun useille uskonnoille oli 1990-luvulla hyväksytty opetus suunnitelman perusteet ja opetus oli käynnistynyt monilla paikkakunnilla.

Suomessa oli 2000-luvun alussa paineita uudistaa uskonnonvapauslainsäädäntöä perustuslakiuudistuksen seurauksena (Seppo 2003; Sakaraho 2006, 135). Yksi lähtökohta oli eduskunnan perustuslakivaliokunnan tammikuussa 1983 antama lausunto (ks. Juntunen 1985, 198-207). Siinä rinnastetaan tunnustuksellinen uskonnonopetus ja uskonnon harjoittaminen (Perustuslakivaliokunta 1983, 199; Scheinin 1995, 138; ks. myös Juntunen 1985; Seppo 2003, 67-69). Lähinnä lakiteknisin syin - vanhat säädökset eivät nimenomaan maininneet oikeutta olla osallistumatta omantuntonsa vastaisesti uskonnonharjoitukseen ja koulun uskonnonopetuksesta vapauttamisen säätävä 1922 uskonnonvapauslaki oli säädetty vaikeutetussa säätämisyjärjestyksessä - perustuslakivaliokunta kuitenkin piti vallitsevaa tilannetta perustuslaillisesti hyväksyttävänä (Perustuslakivaliokunta 1983, 199; ks. myös 206-207; Juntunen 1985, 111-120; Saarni 2002, 14). 1990-luvun suuren perusoikeusuudistuksen jälkeen tämä ratkaisu ei enää ollut mahdollinen (ks. Seppo 2003, 53-57). Nykyisen perustuslain 11 §:n mukaan "[k]ukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen". Tästä luonnollisesti seuraa, että jos tunnustuksellinen uskonnonopetus tulkitaan uskonnon harjoittamiseksi, kuten perustuslakivaliokunta 1980-luvulla oli linjannut, opetuksen pakollisuus tiettyyn uskontokuntaan kuu-

luville on ongelmallista. Kun perustuslakiuudistus oli vuosituhannen vaihteessa saatu valmiiksi, oli koulujen uskonnonopetusta koskeva lainsäädäntö uudistettava, vaikka useimmat katsomukselliset sidosryhmät olivat tyytyväisiä opetuksen malliin (ks. Seppo 2003, 76).

Ongelmana oli säilyttää uskonnonopetuksen malli mutta hävittää siitä tunnustuksellisuus, joka voitiin tulkita uskonnon harjoittamiseksi (Scheinin 2001, 516). Enemmistön evankelisluterilaisen uskonnon teologinen tunnustuksettomuus toimi lähtökohtana tunnustuksellisuuden poistamiselle. Käytännössä oli jo olemassa malli, jossa opetus määräytyi uskonnon perusteella, mutta opetus ei ollut teologisesti tunnustuksellista. Tälle mallille piti vain saada juridinen perusta. Ratkaisuna ja mallin pääpiirteinä oli siirtyminen oman uskonnon opetukseen (Perusopetuslaki 13 §, Lukiolaki 9 §, Seppo 2003, 84-87).

Poistamalla uskonnonopetuksen tunnustuksellisuus pyrittiin torjumaan väite siitä, että uskonnonopetus olisi uskonnon harjoittamista. Samaan aikaan Opetushallituksen ohjeiden mukaan mikään opetuksessa ei uuden lain myötä muuttunut (Opetushallitus 2006c, 2006d). Lainsäädäntöä laadittaessa käydyssä eduskunnan keskustelussa näyttää vallinneen epäselvyyttä siitä, mitä muutos merkitsee, mihin tunnustuksellisuus häviää, ja mitä opetuksessa itse asiassa saa tehdä (ks. esim. Seppo 2003, 113-114, 123-127).

Juridisesti ja retorisesti uudistus liitettiin niin sanottuun positiiviseen uskonnonvapauteen. Uudessa laissa positiivisen uskonnonvapauden korostus näkyy siinä, ettei laissa puhuta oikeudesta vapautua uskonnonopetuksesta kuten aikaisemmin vaan oikeudesta oman uskonnon opetukseen (Seppo 2003, 84-87, 179-181). Positiivisen vapauden tai oikeuden käsitettä käytetään eri konteksteissa eri tavoin (ks. esim. Berlin 2001, Sihvola 2001, 15-17). Perusoikeuksien yhteydessä termillä tarkoitetaan yleensä, että valtio ei ainoastaan suojaa tiettyä oikeutta vaan tarvittaessa tukee aktiivisesti ja resursoi oikeuden toteutumista (Saarni 2002, 13), esimerkiksi oikeutta maksuttomaan perusopetukseen. Uskonnonvapauden yhteydessä positiivinen uskonnonvapaus

rovaikutukseen. Toimiminen monikulttuurisessa yhteiskunnassa edellyttää oppilailta eri uskontojen ja katsomusten "kulttuurista lukutaitoa" ja kykyä ymmärtää uskonnon merkityksen yksilöille, yhteiskunnille ja kulttuureille (Opetushallitus 2003, 139; 2004, 202; 2006a, 4; 2006b, 4; Seppo 2003, 180; Iivonen 2004).

Uskonnonopetuksen yleistavoitteissa on uutena asiana oppilaiden perehdyttäminen "suomalaiseen katsomusperinteeseen". Tämä on kirjattu tavoitteisiin erillään uskonnoista ja katsomuksista, mutta sen sisältö jää määrittelemättä. Yleiset tavoitteet puhuvat uskonnoista ja katsomuksista monikossa, mutta "suomalainen katsomusperinne" esitetään yksikössä - ikään kuin se olisi jonkin kaikkien tuntema yhtenäinen kokonaisuus (Opetushallitus 2003,139; 2004, 202; 2006a, 4; 2006b, 4). Ehkä tässä tavoitteessa on luettavissa viranomaisten huoli siitä, että suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuessa oppilailta katoaa näky siitä, mitä on Suomi, suomalaisuus ja suomalainen perinne. Monikulttuurisuus synnyttää siis tarpeen yksikulttuuriseen korostukseen. Samanlainen oman kulttuuriperinteen korostus on nähtävissä myös muissa Pohjoismaissa ja Länsi-Euroopan maissa (ks. Sakaranaho 2006, 350-351).

Yhteisistä tavoitteista huolimatta eri uskontojen opetuksessa on selviä eroja enemmistöuskonnon ja vähemmistöuskontojen välillä. Evankelisluterilainen uskonnonopetus on lakannut olemasta teologisessa mielessä tunnustuksellista. Vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa "uskontokuntasidonnainen aines on lähes tyystin sulautunut yleiskristilliseen ja yleensä uskontoihin sekä erilaisiin maailmankatsomuksiin ja eettisiin oppijärjestelmiin sisältyvään oppiaineeseen" (Seppo 2003, 181). "Luterilaiseen kirkon opilliset korostukset tai luterilaisen kirkon elämään ja toimintaan tutustuminen eivät saa näissä erityistavoitteissa minkäänlaista erityisasemaa" (Pyysiäinen 2000, 13). Puhe "yleiskristillisyydestä" voi kuitenkin olla kyseenalaista niiden kristillisten uskontokuntien kannalta, jotka ovat Suomessa vähemmistöasemassa. Puhe enemmistöön kuuluvien "yleiskristillisyydestä" antaa vaikutelman, että luterilainen uskonto ikään

kuin kiteyttää kristinuskon opetuksen normin, josta esimerkiksi ortodoksinen ja katolinen opetus muodostavat poikkeuksen.

Koska uusissa uskonnon opetussuunnitelmissa on luovuttu tunnustuksellisuuden käsitteestä, voi niitä tavallaan lukea tunnustuksettoman uskonnonopetuksen linjanvetona. Tunnustukseton uskonnonopetus kulminoituu kahteen asiaan: se määräytyy koulun pedagogista lähtökohdista ja se on selkeästi erotettu uskonnon harjoittamisesta. Tunnustuksettomassa uskonnonopetuksessa oppilaita ei pyritä sitouttamaan vaan perehdyttämään omaan uskontoon. Siksi uskonnonopetus voi tutustuttaa oppilaita erilaisiin uskonnon harjoituksen muotoihin, kuten rukoukseen ja virrenveisuuseen, kunhan se on pedagogisesti motivoitua (Seppo 2003,183-184; Opetushallitus 2006a, 2006b).

Tunnustuksettoman uskonnonopetuksen omaksuminen luterilaisen uskonnon opetukseen on Suomessa tapahtuneen historiallisen prosessin tulos. Vaikka oman uskonnon opetus juridisesti on samanlaista kaikissa opetettavissa uskonnoissa, ajatus tunnustuksettomasta oman uskonnon opetuksesta ei kuitenkaan välttämättä istu esimerkiksi katolisuuden tai ortodoksisuuden opetukseen, jossa uskonto ymmärretään olennaiseksi osaksi jokapäiväistä elämää (ks. Aikonen 2007; Jaanu-Schröder 2007). Myös ortodoksisen uskonnon opettajankoulutus lähtee ortodoksisesta perinteestä nousevista pedagogisista tavoitteista ja ohjaa opettajia sosiaalistamaan lapset ortodoksisen uskonon. Ortodoksisen uskonnon opetus on myös pedagogisesti integroitu kirkkovuoteen, jolloin opetus noudattelee ortodoksisen kirkon liturgista elämää (Buchberger 1988; Aikonen 1998,2004,2007; vrt. Lyhykäinen 2007, 19). Kaiken kaikkiaan puhe erillisestä "uskonnon harjoittamisesta" on vieras katoliselle ja ortodoksiselle uskonnolle, ja sen vuoksi ongelmallinen. Tälläkin kohtaa uskonnonopetuksen tavoitteet normalisoivat enemmistöuskonnon luonteen tunnustuksettomana uskonnonopetuksena ja perustelevat sen kielenkäytöllä, joka heijastelee valtauskonnon ymmärrystä (Sakaranaho 2006, 343-346).

Pisimmälle vähemmistöuskonnon normalisointi on viety Espoossa, jossa opetetaan "yleisislamiamia".

Tavoitteena Espoon kouluissa on antaa sellaista islamin opetusta, jonka kaikki muslimit voivat hyväksyä riippumatta heidän uskonnollisesta suuntautumisestaan (Uittamo 2007). Samaa käytäntöä tosin noudatetaan myös muissa Suomen kunnissa, mutta sitä ei ole määritelty niin selkeästi. Käytännön yleisyydestä huolimatta on todettava, että se asettaa muslimit eriarvoiseen asemaan katolisiin ja ortodokseihin verrattuna. Vaikka laki periaatteessa takaa myös islamin eri suuntauksille oikeuden "oman uskonnon" opetukseen, käytännössä muslimit niputetaan yhdeksi ryhmäksi ja ohitetaan heidät keskinäiset uskonnolliset eronsa. Niinpä Suomen kouluissa opetetaan ainakin viittä kristinuskoa mutta vain yhtä islamia, buddhalaisuutta ja hindulaisuutta. Myös uskontokuntiin kuulumattomille tarjotaan vain yhtä opetusta uskonnollisesti järjestäytymättömistä uskovista kovan linjan ateisteihin.

Laki antaa oikeuden oppilaan oman uskonnon mukaiseen tai elämäntutkimustiedon opetukseen, ja opetushallitus laatii niille opetussuunnitelman perusteet. Valtion hallinnolliset tahot siis luovat teoreettiset periaatteet ja toiminnan linjaukset. Vastuu käytännön toteutuksesta lankeaa kuitenkin kuntien, opetusvirastojen ja koulujen kontolle. Tehtävä ei ole helppo. Opetuksen käytännön järjestelyissä Suomi koostuu erilaisista osista. Osa kouluista on lähes yhtä yhtenäiskulttuurisia kuin edellisen uskonnonvapauslain astuessa voimaan 1920-luvun alussa. Monin paikoin, esimerkiksi eräillä pääkaupunkiseudun alueilla, monikulttuurisuus kuitenkin näyttäytyy hyvin kirjavana palapelinä. Koulun uskonnon opetuksen osalta sen palasia ovat opettajat, oppilaat ja koulujen työjärjestykset, joiden yhteensovittamisen pitäisi palvella mahdollisimman hyvin kaikkia koulussa toimivia tahoja. Monikulttuuristuminen on tuonut kouluun eri uskontojen lisäksi muitakin uusia oppiaineita, kuten suomi toisena kielenä ja oma äidinkieli. Maahanmuuttajaoppilas osallistuu usein yhteisen opetuksen ohella myös kaikkien edellä mainittujen aineiden tunneille. On selvää, että tämä asettaa opettajien ja opetuksen järjestäjien kyvyt ja resurssit koetukselle (Ks. Vahtera & Kuukka 2007; Uittamo 2007).

Jatkuvat muutokset opetettavissa katsomusaineissa ja niiden oppilasmäärissä mutkistavat opetusjärjestelyjä ja lisäävät kuntien työtaakkaa. Siksi ei ole ihme, että Kuntaliitto on joskus toivonut siirtymistä kaikille yhteisen uskontotiedon opetukseen kouluissa (ks. Liiten 2003). Nykyinen malli ei myöskään helpota eri uskontojen tai elämäntutkimustiedon opetukseen osallistuvien oppilaiden välistä vuorovaikutusta. Viesti on pikemminkin, että katsomuksellisia kysymyksiä voi käsitellä vain oman uskonnon edustajien kesken. Nykyinen katsomusaineiden opetusmalli suosii siten monikulttuurisuutta erillisinä saarekkeina antamatta todellisia mahdollisuuksia oppilaiden keskinäiseen kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen, vaikka juuri tähän opetussuunnitelmien perusteiden yhteisissä tavoitteissa tähdätään (ks. Opetushallitus 2003, 139; 2004,202; 2006a, 4; 2006b, 4).

OPETTAJAT JA OPETUSTYÖ

Vuoden 2003 lainsäädäntö ratkaisi pitkään kestäneen kiistan siitä, onko opettajan kuuluttava uskontokuntaan, jonka uskontoa hän opettaa (Kähkönen 1976b; Saine 2000,196-197). Osana tunnustuksellisuudesta luopumista oli, että uskonnonopettajan kelpoisuuteen ei enää vaadita opettavan uskonnon uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyttä. Tämä lain kohta on kuitenkin monille pienryhmäisille uskonnoille ongelmallinen, sillä niissä opettajan kytkös uskonnolliseen yhdyskuntaan on usein kiinteämpi kuin enemmistön uskonnossa. Pienryhmäisten uskontojen opettajankoulutuksen lukuvuonna 2007-2008 suorittanut Tapio Paljakka kirjoittaa: "Krishna uskonnon opettaja tarkoittaa muodollisen pätevyuden lisäksi henkilöä, joka elää kuten opettaa. Heidän omalla esimerkillään on suuri vaikutus, vaikka opetus ei olisikaan tunnustuksellista. Oman uskonnon opetukselta putoaa pohja pois, mikäli opettaja ei omaa oikeaa käyttäytymisperiaatetta" (Paljakka 2008,23). Samanlaista kantaa edustavat myös monet islamin opettajat (Lempinen 2007,244-46).

Lempisen (2002) tekemän tutkimuksen mukaan monet islamin opettajat ajattelivat, että islamia voi opettaa vain sellainen henkilö, joka tuntee

perinteen sisältä päin; opettajan tulee elää oman uskonnon mukaista elämää ja toimia opettamansa uskonnon elävänä esimerkkinä. Heidän mukaansa on tärkeää vahvistaa muslimioppilaiden identiteettiä, kun nämä elävät vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa. Siksi osa opettajista piti tärkeänä myös islamin harjoitukseen liittyvien asioiden, kuten rukouksen, opettamista koulussa (Lempinen 2002,2007; ks. myös Pyysiäinen 2000). Osa islamin opettajista ei nähnyt juurikaan eroa koraanikoulun ja koulun uskonnonopetuksen välillä (Karvonen 1998,20). Tässä mielessä islamin opettajien näkemykset olivat yhdenmukaisia silloisen vuonna 1995 laadittujen islamin opetussuunnitelman perusteiden kanssa, vaikka monet opettajat eivät tunteneetkaan opetussuunnitelman tavoitteita (Lempinen 2002, 41-47, 73). Nykyisen lain ja opetussuunnitelmien puitteissa edellä kuvatut opettajien näkemykset eivät kuitenkaan ole koulussa enää sallittuja. Kysymyksiä herättääkin, miten pitkälle islamin opettajat tuntevat uudet opetussuunnitelman perusteet, hyväksyvät ne työnsä pohjaksi ja toteuttavat niitä opetuksessaan.

Jotta valtion asettama tavoite antaa kouluissa tunnustuksetonta oman uskonnon opetusta toteutuisi myös pienryhmäisten uskontojen kohdalla, ovat niiden opettajat luonnollisesti avainasemassa. Uskonnollisen orientaation sijaan heidän tulisi suuntautua ammatillisesti eli pätevyitä koulun tavoitteisiin sitoutuneiksi aineenopettajiksi (ks. Jamisto 2007). Esimerkiksi ortodoksisen uskonnon opettajat mieltävät itsensä yhä enenevässä määrin kunnan työntekijöiksi samalla tavoin kuin luterilaisen uskonnon opettajat (ks. Aikonen 2007; Kallioniemi & Odiah 2007). Samanlaista muutosta voisi tietenkin olettaa ajan kanssa tapahtuvan myös pienryhmäisten uskontojen opettajien identiteetissä.

Lisääntyneet eri uskontojen oppilasmäärät lisäävät luonnollisesti myös eri uskontojen opettajien tarvetta. Suomessa on kuitenkin syksyyn 2007 asti järjestetty vain luterilaisen ja ortodoksisen uskonnon opettajakoulutusta. Tämän vuoksi uusi laki on jättänyt opetusta järjestävät kunnat kummallisen tilanteen eteen: niiden tulee taata eri uskontojen opetus kouluissa, mutta niiltä puuttuvat muodollisesti

pätevät opettajat. Kunnat ovat ratkaisseet ongelman palkkaamalla opetustyöhön sopivia henkilöitä ja kouluttamalla näitä omissa seminaareissaan. Ne ovat myös eri tavoin järjestäneet opettajien ohjausta (Sakaranaho 2006, 375-378).

Koska muilla kuin evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen uskonnon opettajilla ei useinkaan ole muodollista pätevyyttä, he joutuvat opettamaan erittäin pienellä palkalla (ks. Kaikkonen 2005). Oman uskonnon opettajana toimiminen saattaa kuitenkin houkutella tilanteissa, joissa työllistyminen on jostain syystä muuten vaikeaa. Esimerkiksi maahanmuuttajille oman uskonnon tai kielen opettajana toimiminen avaa oven suomalaisen työelämään. Samoin huvia käyttävät musliminaiset, jotka helposti kohtaavat työntajien ennakkoluuloja, voivat opettaa islamia huivi päässä (Vrt. Ikkuna islamiin 2002). Oman uskonnon ja kielen opetuksen voi nähdä esimerkkinä etnospesifeistä ammateista, jotka alkoivat yleistyä Suomessa 1990-luvulla (ks. Forsander 2002,43).

Palkkauksen ohella kaikki vähemmistöuskontojen opettajat kohtaavat hyvin saman suuntaisia ongelmia (ks. Uittamo 2001, 14-5). Koska uskonnon opetuksen tuntimäärä on yhdestä kahteen tuntia viikossa, eivät tunnit yhdessä tai kahdessa koulussa täytä opettajan opetusvelvollisuutta. Käytännössä opettajat kiertävät useiden koulujen väliä saadakseen tarvittavat opetustunnit kasaan. Useat opettajat kiertävät viikon aikana yli kymmenessä koulussa. Kiertävinä opettajina heillä ei ole 'kotikoulua', jossa heillä olisi esimerkiksi oma kaappi, vaan he joutuvat kuljettamaan opetusta varten tarvitsemansa aineistot ja välineet mukanaan. Heillä ei ole myöskään mahdollisuutta integroitua mihinkään kouluun, ja usein he ovat viimeisiä kuulemaan muuttuneista opetusjärjestelyistä. Sen lisäksi, että kiertäminen on raskasta ja kuluttavaa, se on myös kallista (Karvonen 1998,18-20; Ghannou 2002,19; Lempinen 2002, 95-101; Sakaranaho 2006,377).

Kiertämisen ohella pienryhmäisten uskontojen opettajien työn tekevät raskaaksi myös hyvin heterogeeniset koululuokat. Koska oppilaita ei ole tarpeeksi eri luokka-asteilla, opettajat joutuvat opettamaan yhdysluokkia ja eriyttämään opetustaan

hyvin eri-ikäisten ja -taitoisten oppilaiden välillä. Siksi heidän on myös vaikea noudattaa eri luokka-asteille tarkoitettuja opetussuunnitelmia. Oppilaat saattavat myös tulla eri puolilta maailmaa ja puhua eri äidinkieltä. Varsinkin islamin opetuksessa on usein tilanne, jossa sekä opettajan että oppilaiden äidinkieli on jokin muu kieli kuin suomi. Uskonnon kaltaisessa oppiaineessa kielen merkitys on suuri. Oppilaiden eri-ikäisyyden ja -kielisyyden lisäksi oppilaiden tiedot omasta uskonnosta saattavat olla myös hyvin erilaiset. Esimerkiksi somalialainen ensimmäisen luokan oppilas saattaa tietää islamista enemmän kuin kosvolainen viidesluokkalainen. Yhtä lukuun ottamatta (Lehtinen, Jama Abdellahi, Telaranta 2003) islamin opetukseen ei ole myöskään oppikirjoja - opettajien oppaista puhumattakaan, minkä vuoksi opettajat joutuvat valmistamaan opetusmateriaalin itse. Tilanne on parempi ortodoksissa ja katolisessa uskonnossa, joissa oppimateriaalin tuottaminen on huomattavasti pitemmällä. Juutalainen koulu taas hyödyntää kansainvälisesti tuotettuja nettisivuja (ks. Karvonen 1998,16; Lempinen 2002, 12; Sakaranaho 2006, 378-379).

Etnisen, kielellisen ja uskonnollisen erilaisuuden ohella vähemmistöuskontojen opettajat joutuvat myös toimimaan erityisopettajina, mihin heillä ei myöskään ole koulutusta. Varsinkin pakolaisina Suomeen tulleet lapset ja nuoret ovat usein joutuneet käymään läpi hyvin traumaattisia kokemuksia, jotka saattavat aiheuttaa psykologisia ongelmia ja oppimisvaikeuksia (ks. Duh & Jama 2002; Sakaranaho 2006,379). Maahanmuuton kokeneilla vanhemmilla on usein heikot mahdollisuudet tukea lastensa koulunkäyntiä, koska he eivät tunne suomalaisesta koulujärjestelmästä. Lapset ja nuoret käyvät läpi sekä omaa että perheen kotoutumisprosessia, mikä joissakin tapauksissa voi olla hyvinkin raskas. Maahanmuuttoon liittyvät ongelmat näkyvät helposti koulussa oppilaiden väsymyksenä ja keskittymisvaikeuksina, mikä taas heijastuu luokan yleisessä levottomuudessa. Vaatii äärimmäistä taitoa opettaa onnistuneesti kirjavaa oppilasjoukkoa ja hallita vaikeita luokkatilanteita. Opettajan on oltava kuin taikuri, kuten yksi islamin opettaja totesi (ks. Lempinen 2002). On toki selvää, että maahanmuut-

toon ja monikulttuuristumiseen liittyvä haaste koskee koko koululaitosta, ja sen kohtaavat enemmän tai myöhemmin kaikki opettajat. Pienryhmäisten uskontojen opettajien tilanne on kuitenkin erikoinen siksi, ettei heillä ole välttämättä mahdollisuutta osallistua laaja-alaiseen pedagogiseen koulutukseen, kuten seuraavaksi osoitamme.

OPETTAJANKOULUTUS

Pienryhmäisten uskontojen opettajat tarvitsevat kiipeästi opettajan kelpoisuuden antavaa koulutusta, jota on ollut erittäin huonosti saatavilla. Ortodoksien tilanne on tässä suhteessa muita vähemmistöuskontoja parempi, sillä ortodoksista opettajankoulutusta on ollut tarjolla Sortavalan seminaarista 1880-luvulta lähtien (Aikonen 2007, 43). Vaikka myös ortodoksien tilanne on ajoittain ollut opettajankoulutuksen suhteen vaikea, se on nykyään varsin laadukkaalla tasolla. Ortodoksisesta opettajankoulutuksesta vastaa Joensuun yliopisto (Aikonen 2007,54-56; Lyhykäinen 2007,21).

Helsingin yliopistossa on pyritty toteuttamaan muiden pienryhmäisten uskontojen opettajankoulutusta ja myöhemmin myös elämäkatsomustiedon aineenopettajankoulutusta erilaisin opetuksen kehittämishankkein. Pienryhmäisten uskontojen opettajien koulutuksen kehittäminen lähti liikkeelle Helsingin yliopistossa 1990-luvun lopulla, kun jotkut islamin opettajat ottivat yhteyttä teologiseen tiedekuntaan ja tiedustelivat mahdollisuutta saada opettajan kelpoisuuden sitä kautta. Asiaa valmistelemaan perustettiin työryhmä, joka aloitti koulutuksen suunnittelun teologisen tiedekunnan antamalla projektirahalla. Suunnittelun tuloksena toteutettiin opetushallituksen rahoittama puolentoista vuoden mittainen täydennyskoulutuskurssi "Suomalainen koulumaailma tutuksi" (2001-2002), johon osallistui oman äidinkielen opettajien ohella islamin, ortodoksisen ja katolisen uskonnon opettajia.

Täydennyskoulutuskurssi ei kuitenkaan kyennyt tarjoamaan opettajien kelpoisuuteen vaadittavia opintoja, minkä vuoksi ryhdyttiin suunnittelemaan tutkintoon sidottua pienryhmäisten uskontojen

aineenhallinnan opintoja yhdessä pedagogisten opintojen kanssa. Koulutusta suunnittelemaan ja toteuttamaan perustettiin soveltavan kasvatustieteen ja uskontotieteen laitoksen yhteinen opetusministeriön rahoittama opetuksenkehittämisshanke vuonna 2004-2006. Varsinaisesti pienryhmäisten uskontojen opettajankoulutuksen voi sanoa lähteneen liikkeelle, kun Opetusministeriö myönsi Helsingin yliopistolle hankerahoituksen pienryhmäisten uskontojen opetuksen käynnistämiseen vuosille 2007-2009. Hankkeen puitteissa uskontotieteen laitos on luonut tutkintovaatimukset islamin opettajien aineenhallinnan opinnoille, ja tällä hetkellä niitä ollaan laatimassa myös buddhalaisuuden aineenhallintaan. Soveltavan kasvatustieteen laitoksella on vastaavasti luotu koulutusväylä elämäntutkimustiedon ja pienryhmäisten uskontojen opettajille aineenopettajien pedagogisiin opintoihin. Tutkintoväylän rakentaminen mahdollistaneekin kuitenkin jatkossa myös vastaavan täydennyskoulutuksen kehittämisen.

Pienryhmäisten uskontojen opettajien kelpoisuusvaatimukset ovat samat kuin muissakin opetettavissa aineissa: opettajalla tulee olla ylempi korkeakoulututkinto, vaadittu aineenhallinta ja pedagogiset opinnot. Suomenkieliseen koulutukseen päästäkseen hakijalla tulee olla myös suomenkielen hyvä suullinen ja kirjallinen taito. Nämä vaatimukset täyttävä henkilö saa koulutuksen tuloksena laajan opettajakelpoisuuden. Varsinkin maahanmuuttaja-taustaisille hakijoille tämä vaatimustaso on korkea, sillä heillä ei välttämättä ole korkeakoulututkintoa, eivätkä he hallitse vaaditulla tavalla suomenkieltä. Siksi he eivät voi hakeutua koulutukseen, vaikka siihen haluaisivatkin. Yksi ratkaisu olisi avata heille mahdollisuus suorittaa suppean opettajakelpoisuuden antavat opinnot, joita he voisivat myöhemmin täydentää. Tällaista mahdollisuutta ei kuitenkaan ole näköpiirissä, ja siksi pienryhmäisten uskontojen opettajien puuttuva kelpoisuus on edelleen ratkaisematon ongelma.

Ongelma voi tietenkin ajan myötä ratketa ainakin osittain sillä, että opettajiksi hakeutuu suomalaisia pienryhmäisten uskontojen edustajia, joilla on jo valmiiksi suomalainen koulusivistys. Sama

koskee tietenkin myös toisen ja kolmannen polven maahanmuuttajataustaisia suomalaisia. Joka tapauksessa koulutuksessa vastaan tulleet haasteet osoittavat, miten enemmistön näkökulmasta luodut rakenteet eivät välttämättä toimi monikulttuuris-
tuvassa yhteiskunnassa. Katsomusopetuksen tasavertaisuus ei tältä kohdalta toteudu siksi, että opettajien tai opettajiksi haluavien lähtökohdat ovat tyystin erilaiset.

LOPUKSI

Olemme tässä artikkelissa tarkastelleet, kuinka katsomusaineiden opetuksen ratkaisumallit ovat syntyneet Suomessa kunakin aikana sen hetkisen yhteiskunnallisen tilanteen sanelemina. Suomalainen katsomusopetuksen malli on maamme historian ja yhteiskunnallisen kehityksen yhdenlainen lopputulos. Huomio herättää kysymyksen siitä, miten tämä ajan kuluessa kehittynyt malli soveltuu monikulttuuristuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan.

Tarkastelumme on tuonut esiin joitakin nykyisen mallin haasteita nimenomaan pienryhmäisten uskontojen ja elämäntutkimustiedon opetuksen näkökulmasta. Yksi rakenteellinen ongelma liittyy siihen, että vähemmistöjä pyritään käsittelemään enemmistön kanssa analogisesti, jolloin käytännön tasa-arvo jää toteutumatta ryhmien erilaisuuden vuoksi. Olemme maininneet esimerkkinä katsomusopetuksen sitomisen uskonnollisen yhdiskunnan jäsenyyteen ja laajan opettajakelpoisuuden antavaan koulutukseen pääsemisen korkean kynnyksen. Samalla on myös seikkoja, jotka puoltavat nykyistä järjestelmää. Esimerkiksi pienryhmäisten uskontojen opettajat usein kannattavat nykyisen kaltaista mallia, sillä he näkevät sen merkinä uskontojen tasavertaisesta kohtelusta maassamme. Myös oppilaille oman uskonnon opetus voi olla palkitsevaa, kuten tuore selvitys islamin opetuksesta osoittaa (Maijala 2008). Näistä myönteisistä seikoista huolimatta käytännön kysymykset, jotka koskevat pienryhmäisten uskontojen ja elämäntutkimustiedon opetuksen järjestämistä ja opettajankoulutusta, odottavat edelleen ratkaisuaan. Katsomuksellinen kenttä on kirjavoitunut Suomessa

nopeasti viimeisen parinkymmenen vuoden aikana ja muutos tuskin tulee hidastumaan. Tämä asettaa uusia haasteita tasaveroisen katsomusopetuksen järjestämiselle. Vaikka koulujen katsomusopetusta tarkasteltiin perusteellisesti vuoden 2003 uskonnon-vapauslain uudistuksen yhteydessä, näyttää siltä, että tämän hetken haasteisiin ei ole vielä löydetty tyydyttäviä ratkaisuja.

KIRJALLISUUS

AIKONEN, RISTO

2007 "Koulun ortodoksinen uskonnonopetus: Haasteellisesta menneisyydestä uusiin oppimisympäristöihin". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 42—73.

ARAJÄRVI, PENTTI

2006 *Sivistykselliset oikeudet ja velvollisuudet*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

BERLIN, ISAAH

2001 "Kaksi vapauden käsitettä". *Vapaus, ihmisyyden ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 44—102.

BROO, MÅNS & KONTALA, JANNE

2007 "Krishna-uskonnon opetus Suomessa". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 251-258.

BUCHBERGER, IRINA

1998 "Ortodoksisuus Suomessa". *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Toim. M. Pyysiäinen & J. Seppälä. Helsinki: WSOY, 405-404.

DAVIE, GRACE

2000 *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press.

DUH, ABDALLA & EGAL JAMA

2002 "Islam Somaliassa". *Ikkuna islamiin 2 - Islamaineistoa Helsingin koulujen käyttöön*, 26—34. Helsingin kaupunki: Opetusvirasto.

EHNQVIST, TARJA

2006 *Miten antroposofia ilmenee steinerpedago-*

giikassa? Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 204. Helsinki: Yliopistopaino.

ELO, PEKKA

1992 "Elämänkatsomustiedon tie: Katsomuksellinen vapautuminen Suomessa". *Elämänkatsomustieto koulussa: opetuksen perusteita etsimässä*. Toim. P. Elo, S. Honkala & H. Simola. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

EVANS, CAROLYN

2001 *Freedom of Religion Under the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

FORSANDER, ANNIKA

2002 *Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.

GHANNOU, DRISS

2002 "Opettajan arki". *Ikkuna islamiin 2 - Islamaineistoa Helsingin koulujen*, 18-20. Helsingin kaupunki: Opetusvirasto.

HALILA, AIMO

1950 *Suomen kansakoululaitoksen historia*. Neljäs osa: oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet 1921-1939. Helsinki-Porvoo: WSOY.

HEIKKINEN, KATJA

2007 "Suuri tuntematon". *Joensuun ylioppilaslehti* 3/2007. URL <http://www.joensuunylioppilaslehti.fi/category/joensuun-ylioppilaslehti-2007.3/jutut-32007/> luettu 17.8.2008.

HEINO, HARRI

2002 *Mihin Suomi tänään usko*. Helsinki: WSOY.

HIRVONEN, MARIATTA

2005 "Kokemuksia vapaakirkollisesta uskonnonopetuksesta". Opetushallituksen *Uskontonetti*. <http://www.edu.fi/page.asp?path=4> 98,530,1308,41066,41404,41494,43451, luettu 18.8.2008.

IIVONEN, PEKKA

2004 "Pienryhmäiset uskonnot ja niiden opettaminen." Seminaariesitelmä. Helsinki: Opetushallitus.

- 2007 "Oikeus omaan uskontoon". *Pyhän silmässä. At The Center of the Sacred. Puheenvuoroja ja mielelmiä Espoon 12. Kulttuurifoorumista.* Toim. Antti Toivanen. Helsinki: Kristillinen kulttuuriliitto, 84—89.

JAANU-SCHRÖDER, MARIATTA

- 2007 "Katolinen uskonnonopetus". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus.* Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 74-82.

JACOBSSON, SANTERI

- 1951 *Taistelu ihmisoikeuksista: yhteiskunnallis-historiallinen tutkimus Ruotsin ja Suomen juutalaiskysymyksen vaiheista.* Jyväskylä: Gummerus, 1951.

JAMISTO, ANNUKKA

- 2007 "Pienryhmäisten uskontojen opetus Suomessa ennen ja nyt". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus.* Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Uskontotiede 11. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, **31—41.**

JUNTUNEN, HANNU

- 1985 *Uskonnonopetus ja valtiosääntö: Koulun uskonnonopetuksen asema valtiosääntöoikeudellisena kysymyksenä.* Kirkon tutkimuskeskus Sarja A N:o 42. Jyväskylä: Kirkon tutkimuskeskus.

KAIKKONEN, RAIJA

- 2005 "Islam ohitti pääkaupunkiseudulla jo ortodoksisuskonnon opetuksen". *Helsingin Sanomat*, 20.10.

KALLIONIEMI, ARTO

- 1997 *Uskonnonopettajien ammattikuva.* Tutkimuksia 180. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- 2007 "Eurooppalaiset uskonnonopetusmallit suomalaisesta näkökulmasta". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus.* Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 101-113.

KARVONEN, HANNA

- 1998 "Salaam Aleikum Islamin opettajien käsityksiä omasta työstään ja uskonnonopetuksesta Helsingin kouluissa". Teemaseminaariesitelmä.

Helsingin yliopisto: Opettajankoulutuslaitos.

KETOLA, KIMMO

- 2008 *Uskonnot Suomessa. Käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin.* Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

KIRKON TUTKIMUSKESKUS

- 2004 *Kirkko muutosten keskellä: Suomen evankelisluterilainen kirkko 2000-2003.* Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 89. 2. korjattu painos. Tampere. URL: <http://www.evl.fi/kkh/ktk/nelivuotiskertomus2000-2003/kertomus.pdf>, luettu 25.8.2008.

KÄHKÖNEN, ESKO

- 1976a *Uskonnonopetuksen asema Suomen kouluuudistuksessa 1944-1970.* Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- 1976b *Opettajan oikeus opettaa uskontoa.* Helsinki: Opetusministeriö.

LAINSÄÄDÄNTÖ

Finlex - Valtion säädöstietopankki. <http://www.finlex.fi/>; useita eri lukuajankohtia, luettu viimeksi 29.9.2008.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1923. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino, 1924.

LAKI KANSAKOULUN JÄRJESTYSMUODON PERUSTEISTA

- 1923 ks. lainsäädäntö, *Suomen asetuskokoelma vuodelta 1923.* Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino, 1924.

LAKI PERUSKOULULAIN MUUTTAMISESTA

- 1991 ks. lainsäädäntö, *Finlex - Valtion säädöstietopankki.* <http://www.finlex.fi/>.

LEHTINEN, ISRA, JAMA ABDELLAHI, ECAL & TELARANTA, MIKKO

- 2003 *Islam. Yhteinen uskomme.* Helsinki: Opetushallitus.

LEITZINGER, ANTERO

- 1996 *Mishäärit - Suomen vanha islamilainen yhteisö.* Helsinki: Kirja-Leitzinger.

LEMPINEN, HENNARIIKKA

- 2002 *'Pitäisi olla taikuri'. Islamin opettajien käsitykset islamin uskonnon opetuksesta peruskoulussa.* Painamaton uskontopedagogiikan pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2007 "Peruskoulun islaminopetuksen tavoitteet ja

- haasteet: Opettajan näkökulma". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho 6 A. Jamisto. Uskontotiede n. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, 239-50.
- LIITEN, MARJUKKA**
- 2003 "Kuntaliitto esittää kouluun uskontotietoa". *Helsingin Sanomat* 16.1.
- LUKIOLAKI**
- 2003 ks. lainsäädäntö, *Fin/ex - Valtion säädöstietopankki*. <http://www.finlex.fi/>
- LYHYKÄINEN, KAARINA**
- 2007 "Vähemmistön uskonnon opetusta profiloi massa". *Katsomusaineiden kehittämishaasteita: opettajankoulutuksen tutkinnon uudistuksen virittämää keskustelua*. Toim. A. Kallioniemi 6 E. Salmenkivi. Helsinki: Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos, 17-23.
- MAIJALA, LEENA**
- 2008 *Islamin opetus peruskoulun yläluokilla. Oppilaiden puheenvuoro*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos.
- METSIKÖ, JUHO**
- 1913 *Muutamia mietteitä kansakoulun uskonnonopetuksesta*. Helsinki: Otava.
- 1959 *Uskontoa ennen ja nyt: Päänäkökohtia uskonnonhistoriasta*. Viides painos. Helsinki: Otava.
- MIKKOLA, TEIJA, MIETTINEN, HEIKKI & UTRIAINEN, JOHANNA**
- 2007 *Helsingin kaupungin katsomusaineiden opetusjärjestelyjen huoltajakysely 2007*. Helsinki: FCC Efeko.
- ODIAH, LIISA & KALLIONIEMI, ARTO**
- 2007 "Evangelisluterilaisen uskonnon opettajat ja monikulttuurisuuskasvatus". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho 6 A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 173—181.
- OPETUSHALLITUS**
- 1994a Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994. Helsinki: Opetushallitus, painatuskeskus.
- 1994b Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Helsinki: Opetushallitus, painatuskeskus.
- 2003 *Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003*. Helsinki.
- 2004 *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 2004*. Helsinki.
- 2006a *Perusopetuksen muiden uskontojen opetussuunnitelmien perusteet 2006*. <http://www.oph.fi/ops/perusopetus/netpkuskontojenop-sito6.pdf>, luettu 2.9.2008.
- 2006b *Lukion muiden uskontojen opetussuunnitelmien perusteet 2006*. <http://www.oph.fi/ops/netluuskontojenopsito6.pdf>, luettu 2.9.2008.
- 2006c *Muistio: Perusopetusiain muutoksen vaikutus uskonnon ja elämäntutkimustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan*. <http://www.edu.fi/peruskoulu/uskonto/perusopetuslaki.pdf>, luettu 20.8.2008.
- 2006d *Muistio: Lukiolain muutoksen vaikutus uskonnon ja elämäntutkimustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan*, <http://www.edu.fi/lukio/uskonto/lukiolaki.pdf>, luettu 20.8.2008. (Muistio on lähetetty lukioille Opetushallituksen tiedotteessa 28/2006, 31.3.2006.)
- PALJAKKA, TAPIO**
- 2008 "Krishna-tietoisuuden uskonnon opetussuunnitelman analyysi vedisen koulutuksen ja kasvatuksen valossa". Painamaton aineenopettajan pedagoginen tutkielma. HY, soveltavan kasvatustieteen laitos.
- PERUSOPETUSLAKI**
- 2003 ks. lainsäädäntö, *Finlex - Valtion säädöstietopankki*. <http://www.finlex.fi/>.
- PERUSTUSLAKIVALIOKUNTA**
- 1983 "Perustuslakivaliokunnan lausunto sivistysvaliokunnalle, 20.1.1983, lausunto n:o 13". Juntunen H. *Uskonnonopetus ja valtiosääntö*. Jyväskylä: Kirkon tutkimuskeskus, 198—207.
- PYYSIÄINEN, MARKKU**
- 1982 *Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus*. Jyväskylä: Kirjapaja.
- 1998 "Koulun uskonnonopetuksen luonne". *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Toim. M. Pyysiäinen & J. Seppälä. Helsinki: WSOY.
- 2000 *yksi oppiaine, seitsemän opetussuunnitelmaa*. Helsinki: Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos.

RUSAMA, JAAKKO

2002 *Uskonto, elämäkatsomustieto ja tapakasvatustutkimus: Oppimistulosten arviointi perusopetuksen päättövaiheessa 2001*. Helsinki: Opetushallitus.

SAARNI, MIKKO

2002 *Negatiivinen uskonnonvapaus vertailevasta näkökulmasta*. Lisensiaatintutkimus. Turku: Turun yliopisto.

SAINE, HARRI

2000 *Uskonnonopetus Suomen oppivelvollisuuskooulussa 1900-luvulla*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 165. Turku: Turun yliopisto.

SAKARANAHO, TUULA

2006 *Religious freedom, multiculturalism, Islam. Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill.

2007 "Johdanto. Katsomusaineiden opetus monikulttuurisen yhteiskunnan haasteena". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Uskontotiede 11. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, 12—28.

SALMENKIVI, EERO

2007 "Elämäkatsomustieto ja sen opetus". *Monikulttuurisuus/a uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 83-100.

SALMENKIVI, EERO, ELO, PEKKA, TOMPERI, TUUKKA & AHOLA-LUTTILA, TUULIA

2007 "Elämäkatsomustiedon kehkeytyminen". *Katsomusaineiden kehittämishaasteita: opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua*. Toim. A. Kallioniemi & E. Salmenkivi. Helsinki: Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos, 125-162.

SCHEININ, MARTIN

1995 "Elämäkatsomustieto ihmisoikeutena". *Arvot, hyveet ja tieto: Elämäkatsomustiedon opetuksen 10-vuotisjuhlakirja*, Toim. P. Elo ja H. Simola. Helsinki: FETO, Painatuskeskus, 132—141.

2001 "Koulujen uskonnonopetus ihmisoikeuksien näkökulmasta." *Teologinen Aikakauskirja* 6, 515-517.

SEPPO, JUHA

2003 *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita.

SIHVOLA, JUHA

2001 "Vapauden ja moniarvoisuuden filosofi: Isaiah Berlinin elämä ja ajattelu". Isaiah Berlin *Vapaus, ihmisyyden ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 7-23.

TALLI, RIIKKA

2003 "HS-selvitys: Islam tuli kouluihin". *Helsingin Sanomat*, 22.9.

TAMMINEN, KALEVI

1967 "Kansakoulun uskonnonhistorian ja siveysopin opetus suunnitelman hahmottuminen vuosina 1923-1950". *Kasvatus* 14(3), 136-144.

TILASTOKESKUS

2004a *Peruskoulujen ainevalinnat 2003, oppilaiden katsomusainevalinnat syyslukukaudella 2003*. Painamaton moniste.

2004b *Lukiokoulutuksen ainevalinnat 2003, lukion koko oppimäärän lukuvuonna 2002/2003 suoritaneiden katsomusainevalinnat*. Painamaton moniste.

2008a *Peruskoulujen ainevalinnat 2007, oppilaiden katsomusainevalinnat syyslukukaudella 2007*. Painamaton moniste.

2008b *Lukiokoulutuksen ainevalinnat 2007, lukion koko oppimäärän lukuvuonna 2006/2007 suoritaneiden katsomusainevalinnat*. Painamaton moniste.

UITTAMO, MARITA

2001 *Uskontojen ja elämäkatsomusaineiden opetuksesta Espoossa*. Espoo: Espoon kaupunki.

USKONNONVAPAU SLAKI

1922, 2003 ks. lainsäädäntö, *Finlex - Valtion säädöstietopankki*. <http://www.finlex.fi/>.

VAHTERA, SARI & ILONA KUUKKA

2007 *Kuntajärjestäjän näkökulma oman uskonnon opetukseen. Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Uskontotiede 11. Helsinki: Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos, 126—130.

VALTIONEUVOSTO

2001 *Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallisista*

- tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta, ks. lainsäädäntö, Finlex - Valtion säädöstietopankki.* <http://www.finlex.fi/>
- 2008 *Sisäisen turvallisuuden ohjelma.* [http://www.intermin.fi/intermin/hankkeet/turva/home.nsf/files/STO%20080508/\\$file/STO%20080508.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/hankkeet/turva/home.nsf/files/STO%20080508/$file/STO%20080508.pdf), luettu 2.9.2008.

WEINTRAUB, DANIEL

- 2007 "Juutalainen kasvatus ja uskonnonopetus". *Monikulttuurisuus ja uudistuva uskonnonopetus.* Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 223-231.